

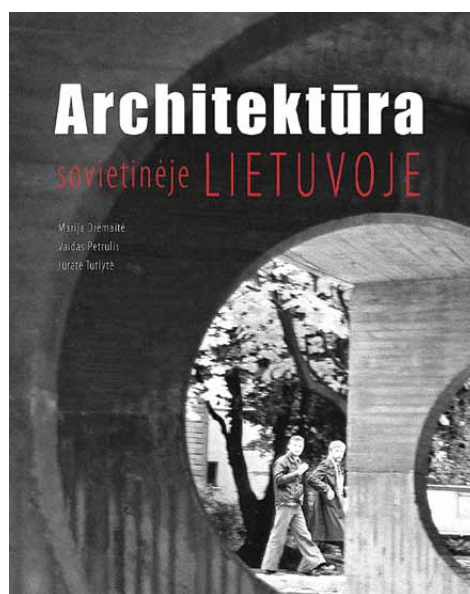
LIETUVOS SOVIETINIO LAIKOTARPIO ARCHITEKTŪRA – VIS SAVESNĖ IR ĮDOMESNĖ

Eglė Juocevičiūtė

El. paštas egle.juocevičiute@gmail.com

Vilniaus dailės akademijos leidykla šią vasarą išleido Marijos Drėmaitės, Vaido Petrulio, Jūratės Tutlytės kolektyvinę monografiją „Architektūra sovietinėje Lietuvoje“. Šie trys mokslininkai prieš beveik dešimtmetį pirmieji naudodami skirtingas teorines prieigas ėmėsi kalbėti apie lietuvišką sovietinį architektūrinį paveldą. Iki tol kalbėti apie 55 metų Lietuvos istorijos periodą ir architektūrą, kaip kultūrinį reiškinį, buvo gana sunku: dalis sovietmečiu gyvenusių demonstravo siekį užbraukti šį periodą kaip ne Lietuvos istoriją, o visa, kas ką tik vadinta kultūriniais pasiekimais, suvokti kaip kolaboravimą su okupantu. Kita vertus, ne taip antisovietišškai angažuoti vertintojai galėjo remtis tik sovietmečiu architektų bendruomenėje nusistovėjusia nuomone ir vienintelėmis oficialiomis sovietinėmis architektūros apžvalgomis – 1971 m. Eduardo Budreikos¹ ir 1987 m. Jono Minkevičiaus² rusiškai išleistomis knygomis. Tam, kad susiformuotų nauji vertinimai, reikėjo po trupinėlių surinkti bendrą vaizdą – medžiagą iš daugybės skirtingų institucinių ir asmeninių archyvų. Dėl specifinės sovietinės biurokratinės situacijos archyvinė, protokoluota medžiaga dažnai neatitiko tikrovės ar neatspindėjo tikrųjų sprendimus nulėmusių priežasčių. Tad archyvinę medžiagą dažnai teko pildyti architektų ir kitų amžininkų pasakojimais, kuriuose reikėjo atskirti mitus ir patikimus faktus.

Kaip autoriai teigia monografijos įžangoje, pagrindinis jos tikslas yra ne pateikti ir įteigti tam tikrą teisingą sovietinio periodo architektūros tendencijų vertinimą, bet parodyti architektūrą kaip daugiabriaunį reiškinį sovietinėje visuomenėje. Šis daugiabriauniš-

kumas sukuriamas tuo, kad pirmą kartą į vieną vietą surinkta tiek daug išsamios ir įvairiapusės medžiagos apie Lietuvos materialios aplinkos kūrimą antrojoje XX a. pusėje. Esminė autorių nuostata buvo ne pritraukti architektūros ir urbanistikos objektų analizę prie iš anksto žinomos, sovietinio aparato sustabarėjimą ir suktumą įrodančios išvados, o pažiūrėti į analizuojamą objektą be išankstinių nuostatų ir tada išsiaiškinti kuo platesnį jo atsiradimo kontekstą, kuris išryškėja tiek vartant archyvinę medžiagą, tiek kalbant su architektais, tiek lyginant tuometines vakarietiškas ir sovietines architektūrines madas.

Šią solidžią, itin gausiai iliustruotą, daugiau nei 400 puslapių kolektyvinę monografiją sudaro dvi lygios dalys – tekstinė dalis ir katalogas. Jis sudarytas iš 100, kaip autoriai teigia, būdingiausių ar svarbiausių architektūrinių ir urbanistinių sovietinės Lietuvos objektų.

¹ Eduardas Budrejka. 1971. *Architektura Sovetskoy Litvy*. Leninas: Izdatelstvo literatury po stroitelstvu.

² Jonas Minkevichius. 1987. *Architektura Sovetskoy Litvy*. Moskva: Strojizdat.

Tekstinė dalis sudaryta iš trijų skyrių: 1) Epocha ir architektūra: politiniai-ideologiniai kontekstai; 2) Stiliai ir kanonai: įvairovės link; 3) Konstruojant kolektyvinę gerovę. Pirmajame skyriuje Vaidas Petrulis ieškojo architektūros ir politikos sąlyčio taškų sovietinėje epochoje ir išskyrė du esminius sluoksnius: paviršutinių – ideologinės propagandos – ir giluminių – socio-ekonominių procesų raidos. Pirmuoju atveju į viešąjį diskursą išleidžiant vienintelį „teisingą“ materialios aplinkos kūrimo būdą, siekta formuoti sovietinių piliečių gyvenimo būdą ir elgesį pagal reikalingą, našų standartą. Antruoju atveju visa žemė ir visi sprendimai, ką daryti su ta žeme – kur statyti darbo vietas, kur gyvenamuosius namus, o kur kultūros įstaigas – priklausė valstybei, o tiksliau, valdžiai. Valdžios sprendimai galėjo koreguotis pagal tuos, kuriuos norima aplenksti (JAV), arba tuos, kurie sugeba palenksti į savo pusę (lietuvių valdininkai).

Antrame skyriuje Marija Drėmaitė ir Vaidas Petrulis išskyrė tris sovietinės epochos etapus – apytiksliai brėžiant ribas tai būtų pokario dešimtmetis, septintasis dešimtmetis ir aštuntasis–devintasis dešimtmečiai – ir juose siekė nustatyti architektūros ir urbanistikos stilstikos pokyčius bei slinktis. Pokario dešimtmečiu iš naujo kūrėsi Lietuvos architektų bendruomenė, privalomai papildyta iš Maskvos ir tuometinio Leningrado, architektų veikla pradėta organizuoti pagal griežtas sovietines normas, o Lietuvos miestuose ir kaimuose pradėtos socialistinio realizmo – neoklasicistinio stiliaus – statybos ir pertvarkos. Dėl tarpukariu Kauno architektūros mokyklos vystytos modernizuoto klasicizmo stilstikos socialistinis realizmas Lietuvoje įgavau davo šiek tiek labiau pamodernintų bruožų nei rytinėse Sąjungos respublikose.

Šeštojo dešimtmečio antroje pusėje įvykdyta esminė konstruktyvinė ir stilstinė architektūros reforma, kai pereita prie ekonomiškios industrinės statybos, iš Vakarų Europos perimant tiek technologijas (daugiausia iš Prancūzijos), tiek urbanistinius ir socio-kultūrinius (daugiausia iš Didžiosios Britanijos ir Skandinavijos), tiek estetinius sprendimus, kuriuos supaprastinus suformuotas socialistinio modernizmo stilius. Septintajame dešimtmetyje itin akcentuotas statybų ekonomiškumo siekis, dėl kurio visų paskirčių pastatų eksterjeruose ir interjeruose ėmė vyrauti redukuotas funkcionalizmas. Kai kuriais atvejais iš tiesų sukurtos sėkmingai funkcionuojančios erdvės, tačiau dažniau mėgdžioti prieškarinio funkcionalizmo mėgti tokie konstruktyviniai estetiniai elementai kaip vitrinos, pilonai, plokšti stogai. Be to, sovietinis funkcionalizmas buvo patogesnis patalpų inžinieriams ir statybininkams, o ne jų naudotojams. Paskutiniame etape

padaugėja įvairovės, kurią Vaidas Petrulis suskirsto į nacionalinės formos/regionalumo paieškas, iš dalies siedamas tai su kritinio regionalizmo apraiškomis Vakaruose, taip pat vėlyvojo modernizmo abstrakčios išraiškos paieškas, kurios suformuoja savitą Lietuvai plastiškų formų tradiciją, bei postmodernizmo atgarsius, kurie, Petrulio manymu, yra labiau formalūs nei konceptualūs, nes dėl ribotos informacijos perprasti teorines postmodernizmo prieigas buvo beveik neįmanoma. Čia norisi atkreipti dėmesį, kad, jei nacionalinės formos paieškos yra gretintinos su kritinio regionalizmo logika, galbūt vertėtų skirti ne liaudiškos ir profesionalios architektūrų paveiktus sprendimus, bet *kritinio* ir *nekritinio*, *populistinio* regionalizmo sprendimus, kaip juos skiria Kennethas Framptonas, formuluavęs kritinio regionalizmo strategijas.

Trečiajame skyriuje Marija Drėmaitė ir Jūratė Tutlytė išnarstė sovietinį pasaulėvaizdį – kolektyvinę gerovę – į pagrindines jo grandis. Pirmoji, esminė grandis – tai darbas ir ekonominė nauda bei ieškomi būdai, kaip tam tikrame plote paskirstyti darbo jėgą ir sukurti kaip įmanomą našiausią, daugiausiai naudos atnešančią aplinką. Sovietinė strategija tam pasiekti buvo regioninis planavimas, industrializacija ir urbanizacija, kurios įgavo pramoninių miestų ir kolūkių-agromiestų formas, visiškai standartizuotas su keliomis kūrybiškomis išimtimis.

Antroji grandis – masinė gyvenamoji architektūra, kuri nors ir buvo bendras pokario reiškinytis didžiojoje pasaulio dalyje, tačiau Sovietų Sąjungoje įgijo itin masišką pobūdį. Šiame skyriuje Marija Drėmaitė aptaria tipinių stambiaplokščių daugiabučių įsigalėjimą Lietuvos miestuose, naujo urbanistinio vieneto – mikrorajono – su matematiškai apskaičiuotais nuotoliais tarp funkcinių elementų atsiradimą bei lietuvišką urbanistikos mokyklą, kuri sugebėjo esamomis skurdžiomis sąlygomis sukurti elegantiškas ir patogias struktūras. Skyriuje aptarta ir itin smalsumą kelianti tema – pagerintų nomenklatūrinių ir kooperatinių butų statyba.

Trečioji grandis – poilsis ir rekreacinė architektūra, kaip daugiausiai laisvės architektams suteikusios sritys. Pasak Jūratės Tutlytės, sovietiniams mokslininkams įrodžius, jog ilsėtis norisi netipinėse erdvėse, projektai pagrindiniuose Lietuvos kurortuose – Druskininkuose, Palangoje ir Birštone – tapo geidžiamu ir prestižiniu užsakymu. Druskininkuose ir Palangoje septintajame dešimtmetyje siekta vystyti „miesto parke“ idėją, tačiau vis augant atvažiuojančiųjų skaičiui teko tankinti užstatymą ir statyti daugiaaukščius sanatorijų pastatus.

Kaip šių gerovės grandžių papildinys ketvirtajame paskutinio skyriaus poskyryje aptariamas sovietinis

dizainas. Tai dar vėliau nei architektūra pradėta tyrinėti tema, turinti dar mažiau vertinimo kanonų, todėl iš pirmo žvilgsnio šis poskyris kiek netikėtas, tačiau iš tiesų labai reikalingas. Tutlytė aptaria kontraversišką sovietinio dizaino prigimtį: tuo metu tai buvo vadinama technine estetika ir meniniu konstravimu, nes dizainas buvo suvokiamas tik kaip kapitalistiniam vartojimui skirtas pridėtinės prekės vertės kūrimas. Meninis konstravimas buvo skirtas sujungti moksliskai paremtoms formoms su itin kokybiška pramonine gamyba ir taip kurti savo utilitarumu gražią aplinką darbui, buičiai ir poilsiui. Pasak Tutlytės, nors sovietinė visuomenė buvo verčiama vengti daiktų kulto, realybėje visų prekių trūkumas sukūrė specifinę situaciją, kai daiktai buvo vertinami ne dėl to, *kas* jie yra, bet dėl to, *kad* jie yra. Poskyryje aptariamas itin menkas dėmesys žmogaus buičiai, kai dažniau baldus ir buities prietaisus buvo galima pamatyti parodose, o ne parduotuvėse, ir palyginti didelis dėmesys darbo, ypač pramonės įmonių interjerams bei poilsio zonoms.

Perskaičius tekstinę dalį susidaro įspūdis, kad, ypač Marijos Drėmaitės ir Vaido Petrulio tekstuose, esminiai klausimai, į kuriuos bandyta atsakyti, buvo, kiek tam tikras pastebėtas reiškinys ar objektas yra specifiškai sovietinis, kiek, norint lygiavertiškai lenktyniauti, perimtas iš kapitalistinių Vakarų, o kiek vietinis, paveiktas vietinės tradicijos ir vietinių veikėjų. Taip sovietinių sprendimų sistema įaudžiama atgal į pasaulinių procesų audinį, iš kurio oficialiai ir dirbtinai iškirpta. Tačiau neįmanoma ignoruoti specifinės šios sistemos logikos, pagal kurią labai daug reikšmės turėjo inercija, nors kartais geriausiai būdavo įvertinami kūrybingi nepaklusimo tai inercijai atvejai.

Atidžiai peržiūrėjus katalogo dalį, vėl į akis krenta kanonų nepaisymas ir atviras žvilgsnis į surinktą medžiagą – kai kurie į katalogą įtraukti objektai, ypač vėlyvojo etapo dalyje, privertė nustebti, pavyzdžiui, Alytaus sporto rūmai (arch. Vytautas Dičius, Kęstutis Kisielius, 1977), Klaipėdos santuokų rūmai (arch. Ramūnas Vytautas Kraniauskas, 1979), Kauno apskrities viešoji biblioteka (arch. Boleslovas Zabulionis, 1975–1987) ar Veteranų pensionas (dab. Maltos ordino senelių namai, arch. Algimantas Kančas, 1985). Tikriausiai nuostaba išvydus dalį vėlyvojo etapo pavyzdžių susijusi su tuo, jog šio laikotarpio architektūriniai vyksmai ištyrinėti daug mažiau nei nostalgikšiausio septintojo dešimtmečio.

Monografija yra itin gausiai iliustruota archyvine vizualine, anksčiau niekur nepublikuota medžiaga, skirta patvirtinti tekstų analizėms ir įžvalgoms. Tačiau verta atkreipti dėmesį ir į teksto stilių bei leidinio maketą kaip estetinį konceptualų produktą. Pirmasis skyrius

yra gausiai iliustruotas karikatūromis iš lietuviškos sovietinės spaudos, antrojo skyriaus pradžioje randame vaizdingą anekdotą, ir apskritai tekstas kupinas tarp kabučių įspraustų autentiškų pasakymų ir citatų, be to, knygos viršeliui ir kiekvieno skyriaus bei poskyrio atsklandose panaudotos ne tiek architektūros, kiek „žmogaus architektūroje“ fotografijos, darytos žymiausių lietuvių fotografų: Romualdo Rakausko, Ilja Fišerio, Liudo Ruiko ir Algimanto Aleksandravičiaus. Visomis šiomis priemonėmis siekiama pagyvinti mokslinį tekstą ir atkurti laikotarpio atmosferą, be to, tai gali padėti perprasti iš mūsų dienų žiūrint itin specifinę logiką ir ja vadovaujantis priimtus sprendimus. Tačiau knygą, kaip estetinį konceptualų objektą, užbaigia antraštiniame puslapyje ir ketvirtojo skyriaus atsklandoje išdidintos Iljos Fišerio darytos Vilniaus miesto statybos projektavimo instituto rūmų laiptinės fotografijos. Plati betoninė sraigtinė laiptinė, besilaikanti tik ant sienose įmontuotų statramsčių, stiklo blokelių siena ir agava vazone – itin modernistinis, statybos technologijomis besimėgaujantis visuomeninės architektūros madas diktavusios institucijos interjeras, knygoje veikia kaip gerosios sovietinės architektūros išlaikytumo simbolis. Laiptais keliaujantys žmonės fotografijoje sujungia tekstinę ir katalogo dalis į vientisą architektūrinę kelionę.

Iki šiol sovietinis paveldas buvo labiau egzotikos užburtų užsieniečių tyrimų sritis, labiausiai orientuota į Rusijoje pastatytus gigantus. Vienas iš nedaugelio, jei ne vienintelis leidinys, siekiantis apžvelgti ir apibendrinti sovietinio periodo tendencijas žvelgiant iš vidaus buvo estų architektūros istoriko Marto Kalmo 2002 m. išleista knyga „XX a. Estijos architektūra“ („Eesti XX sajandi arhitektuur / Estonian 20th Century Architecture“), kaip aišku iš pavadinimo, skirta ne vien sovietiniam laikotarpiui. Todėl be galo džiugu, kad sovietmečiu pirmūnais laikyti lietuvių architektai ir urbanistai vieni pirmųjų gavo savę vertę aptarimą iš saviškių. Neabejotinai tai yra dar vienas tvirtas žingsnis sovietiniam paveldui tampant vis savėsiam ir įdomesniais, o gausybė monografijoje paskelbtos naujos medžiagos bus kaip paskata tolesniems tyrimams.